

Izvorni znanstveni rad
UDK 338(497.5 Konavle) "18"
Primljeno: 18.10.2006.

ULOMCI IZ GOSPODARSTVA KONAVALA U 19. STOLJEĆU

ŠIME PERIČIĆ

SAŽETAK: Sve do sredine 19. stoljeća gospodarski život Konavala bio je umrtvljen, pa i zemljoradnja kao njegova poglavita grana. Otada pomalo oživljava. Zahvaljujući izgradnji sustava navodnjavanja, odnosno otjecanjem suvišnih voda, upokorene su česte poplave rijeke Ljute, čime su spašavani usjevi i vinogradi. Poklanja se veća pozornost uzgoju krumpira, svilene bube, industrijskog bilja i maslinarstvu. Pristupanje izgradnji boljih prometnica uvjetovalo je bolju trgovačku povezanost Konavala s Dubrovnikom i susjednim krajevima. Cavtat i Molunat pretvoreni su u izvozno-uvozne luke. Budući da se o gospodarstvu Konavala u 19. stoljeću malo znade, ovim radom nastoji se prikazati demografski razvitak preture/općine Cavtat, kojoj su tada pripadale Konavle, te poljodjelstvo, ribolov, prerada, trgovina, pomorstvo i drugi aspekti gospodarstva.

Kada sam bio zamoljen, još 1990. godine, za suradnju na prikazivanju prošlosti Konavala, odazvao sam se pozivu u namjeri prikazivanja njihova gospodarstva u 19. stoljeću. Međutim, nastale nepovoljne okolnosti osujetile su ostvarenje te zamisli. Ipak, nisam odustao od zadanog obećanja. Naime, kako sam u međuvremenu došao do nekih izvornih saznanja, to ih ovom prilikom dajem na uvid znanosti i javnosti u obliku skromnih ulomaka, ali u nadi da ću pridonijeti osvjetljavanju zadanog problema. Istina, neki su prikazivači povijest Dubrovnika i njegova kraja, napose Stijepo Obad,¹ u zadnje

¹ Navest ćemo samo neke od njih: Stijepo Obad, »Agrarani odnosi na području bivše Dubrovačke Republike (1814-1850).« *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 6 (3) (1969); Stijepo Obad, »Seljačko pitanje u Dalmaciji revolucionarne godine 1848/49.« *Fiskovićev zbornik*, 2. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22 (1980): 246-258; Stijepo Obad, »Konavle od pada Dubrovačke Republike do kraja prvog svjetskog rata.« *Konavoski zbornik* 1 (1982): 66-87.

Šime Peričić, znanstveni je savjetnik u mirovini Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru. Adresa: 23206 Sukošan.

vrijeme u nekoliko navrata pisali i o Konavlima, pri čemu su doticali i ekonomske prilike iz ovog razdoblja. No, i dalje je ostalo praznina, pa ovaj rad predstavlja pokušaj upotpunjavanja. To se u prvom redu odnosi na demografiju, poljodjelstvo, ribarstvo, preradu i trgovinu stanovnika ovog područja u označenom razdoblju, što će, nadam se, pridonijeti poznavanju ukupnih gospodarskih prilika najjužnijeg dijela Hrvatske.

Konavle su visoravan između mora i planine Snježnice kojima je u promatranom razdoblju upravnim središtem bio Cavtat, najprije kao pretura/kotar, a od 1868. godine kao općina/sudski kotar. U sklopu preture/kotara postojale su još, pored općine Cavtat, i općine Pridvorje i Pločice. Godine 1832. pretura je zapremala dvije lege i 800 jutara površine, 1854. god. 36.355 jutara, dok je oko 1900. godine sudski kotar imao 29.914 kilometara četvornih.² Vjekoslav Klaić tvrdi da su Konavle plodna dolina koja se stere od Cavtata do Sutorine, tada okružena ogoljenim planinama Snježnicom i Donjom Gorom.³ Potonja je zapravo dijelila Konavle od mora. Nakon obilatih kiša rijeka Ljuta je poplavljaljivala čitavu dolinu/visoravan, što je uvijek bio veliki problem ondašnjeg stanovništva. Pa ipak je konavoska visoravan bila najprostranija i najplodnija na čitavom dubrovačkom teritoriju.

U Konavlima, odnosno u općinama Cavtat, Pločice i Pridvorje 1813/4. godine bilo je 5.100, a krajem 1817. godine 6.012 stanovnika.⁴ Godine 1823. u čitavoj je preturi bilo 47 naselja i 1.018, kuća u kojima je obitavalo 1.032 obitelji sa 6.200 stanovnika.⁵ Sedam godina potom, na tom je prostoru bilo 36 naselja sa 1.084 kuća: u njima je obitavalo 7.687 stanovnika u 1.085 obitelji.⁶ To znači da je u svakoj kući obitavala po jedna obitelj. Godine 1833. u preturi je zabilježena nazočnost samo 5.700 stanovnika,⁷ što je značilo veliko smanjenje njihova broja, valjda uzrokovano umiranjem zimi 1829/1830. i iseljavanjem u

² Valentino Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, I. Mleci, 1868: tab. XI; Luigi Maschek, *Repertorio geografico-statistico*. Zadar, 1888: 87, 90; *Rječnik za kraljevinu Dalmaciju*. Beč, 1908: 8.

³ *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, II. Zagreb, 1881: 241.

⁴ Bernard Stulli, »Građa o stanju u Dalmaciji 1818. godine.« *Zbornik Zavoda Istraživačkog centra JAZU u Zagrebu* 13 (1983): 167, 186; V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, I: Tabela X.

⁵ Stjepan Ćosić, »Waidmannsdorfov izvještaj o Dubrovačkom okrugu iz godine 1823.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 38 (2000): 205.

⁶ *Razni spisi Namjesništva*, svež. 21, br. 12125 (Državni arhiv u Zadru, dalje DAZ).

⁷ *Zbirka Miscellanea*, svež. 6, poz. C, 1. 18 (DAZ).

susjednu Hercegovinu poradi prekomjerne oskudice hrane. Naime, ovdašnji živalj je svoju egzistenciju uglavnom temeljio na poljodjelstvu, koje je izuzetno zatajilo.

Nakon toga je broj ovdašnjih žitelja opet rastao. Naime, 1842. godine je ondje bilo 8.754, a 1854. 8.771 stanovnik: u središtu preture stanovalo je samo 867 žitelja.⁸ Prvi tiskani popis stanovništva u pokrajini pokazuje da je ondje obitavalo 9.092 stanovnika. A godine 1869. u općini, odnosno sudskom kotaru Cavtat, bile su 1.373 kuće, od kojih je 1.228 bilo naseljeno, a 145 ne: u njima je obitavalo 9.234 stanovnika, od čega 4.627 muškog i 4.607 ženskog spola.⁹ Desetak godina potom u općini/sudskom kotaru obitavalo je 9.304 stanovnika, više muškog nego ženskog spola.¹⁰ Na kraju stoljeća, 1900. godine, na tom je području u 31 naselju obitavao 10.701 stanovnik: začudo, najveće naselje nije bio Cavtat, nego Čilipi (860 stanovnika),¹¹ što je predstavljalo određenu posebnost. Prema tome, u drugoj polovici toga stoljeća broj ovdašnjeg stanovništva bio je u stalnom porastu.

Prema nekim procjenama, najveći porast ovdašnjeg življa uslijedio je u razdoblju od 1815. do 1820. godine, 3,4% godišnje, što je bilo najviše u dubrovačkom okružju prve polovice toga stoljeća.¹² Poslije porast nije slijedio takav tijek. Ipak, uzevši u obzir čitavo to stoljeće, broj stanovnika ovog područja više se nego udvostručio, što samo po sebi svjedoči boljitak ukupnog životnog standarda. Stanovnici Konavala većinom su bili seljaci, dok je samo u Cavtatu bivalo i nešto trgovaca, službenika, brodarka i ribara. A to onda podrazumijeva da se ono pretežno zanimalo poljodjelstvom, a tek manjim dijelom drugim gospodarskim djelatnostima.

Oskudica i glad bili su čest gost Konavala. To se najpogubnije iskazalo zimi 1829/30. godine, nakon izuzetnog zatajenja ljetine prethodne godine. U potrazi za hranom/zaradom već tada su neki ovdašnji stanovnici počeli iseljavati na susjedno kopno, u istočnu Hercegovinu, te na taj način uspijevali održavati na životu svoje obitelji. Bilo je to tek privremeno iseljavanje, jer su se iseljeni vraćali kući poslije određene zarade novca ili hrane/živežnih

⁸ V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, I: Tabela XI.

⁹ Luigi Maschek, *Manuale del regno di Dalmazia*, Zadar, za 1872: 140.

¹⁰ L. Maschek, *Repertorio geografico-statistico*: 87, 90.

¹¹ *Rječnik za kraljevinu Dalmaciju*: 8.

¹² Antun Kobašić, »Ekonomске prilike u Dubrovniku i dubrovačkom kraju od ulaska Francuza do kraja 19. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 35 (1997): 138. Oko 1830. god. prosjek članova obitelji bio je 7,1, najveći u čitavom okružju (str. 77).

namirnica.¹³ U sljedećim desetljećima navedene nedaće tjerale su ovdašnje stanovništvo na iseljenje, kada je znalo iseljavati po nekoliko stotina osoba godišnje, također samo privremeno.¹⁴ Neki kažu da su Konavljani iseljavali u još većem broju kada je 1850. godine uveden katastarski porez umjesto dotadašnje desetine.¹⁵ Ali otada ne samo u susjednu Hercegovinu, nego i preko mora, dakle u cilju trajnog odsustvovanja. Naime, već sedamdesetih godina Konavljani sele u Kaliforniju, Brazil i Peru.¹⁶ Tako se zna da je 1884. godine iz Dubrovnika, najviše iz Konavala i Župe dubrovačke, u Ameriku iselilo oko 70 težaka/seljaka,¹⁷ što je bio samo jedan od brojnih slučajeva slične vrste. A nakon pojave filoksere 1894. god. ovdašnje je iseljavanje uslijedilo još intenzivnije, tim prije što se prirodni prirast ovdašnjeg stanovništva izrodio u višak seoske radne snage.

Već smo rekli da je konfiguracija Konavala pružala tamošnjem stanovništvu poljodjelsko zanimanje. Ono se, kažu, isticalo svojom marljivošću u bavljenju tim poslom. Naime, raspoloživo zemljište bilo je dobro i redovito obrađivano, te je radalo vinom, maslinovim uljem, voćem i raznim žitom. No, tome su na putu uvijek stajali nepovoljni zemljišno-posjedovni odnosi, pa ćemo najprije iznijeti neke njegove osobitosti.

Kad je Dubrovačka Republika stekla Konavle tamošnje su zemlje podijeljene na korištenje vlasteli Grada. Vlast je zapovjedila neka se sva plodna zemlja zasijava žitom kako bi se gradskom stanovništvu koliko toliko osigurale najneophodnije živežne namirnice. Naravno, zemlju nije obrađivala vlastela nego njeni koloni, koji su od svojih gospodara dobivali okućnicu, 1/4 urodâ, vučno blago i gnojivo.¹⁸ Tako je ostalo u sljedećim pa i u 19. stoljeću. A to je značilo stanje neriješenih zemljišnih odnosa u Konavlima, koji su bili na korist vlastele u Gradu. Seljak/kolon uglavnom drži i stanuje u kući vlasnika zemlje, za što godišnje daje normalni servitut od 90 dnevnicâ, stanovitu radnu rentu, a k

¹³ Šime Peričić, »Prvobitna proizvodnja dubrovačkog okružja od 1815. do 1848. godine.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku* 21 (1983): 266.

¹⁴ A. Kobašić, »Ekonomске prilike u Dubrovniku«: 81, 143.

¹⁵ A. Kobašić, »Ekonomске prilike u Dubrovniku«: 91-92.

¹⁶ *Izvješća brzopisna i analitična XIV zasjedanja Zemaljskog sabora dalmatinskoga*. Zadar, 1875: 107; *Bullettino consolare*, Rim, 15 (1879): 524; Milivoj Savić, *Naša industrija, zanati, trgovina i poljoprivreda*, 10. Sarajevo, 1932: 417.

¹⁷ *Slovinac* 7/20 (1884).

¹⁸ Mijo Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*. Zagreb, 1968: 25-26.

tome je držao komad zemlje oko kuće i obrađivao vrt uz obvezu davanja poklona. Ako pak on nije stanovao u kući gospodara zemlje, nije koristio vrt nego ostale zemlje, onda je podavao godišnji dohodak: poslije davanja "uvjeta" gospodaru zemlje, kmetskim je obiteljima preostajalo žita samo do kraja listopada, a potom su se morale snalaziti ili skapavati od gladi.¹⁹ Dakle, seljaci Konavala tada su bili dužni priznavati prava svojih zemljišnih gospodara i izvršavati obveze spram njih, te još osobne i realne obveze za obrađivanje njihovih zemalja (radna renta).

Takvo stanje uzrokovalo je nezadovoljstvo i pobune seljaka Konavala još 1844/7. godine. Naime, tada je uslijedio čuveni sukob braće Lasić s vlastelinom Markom Pucićem. A za revolucionarne 1848. godine konavoski kmetovi počeli su uskraćivati davanja vlasteli za korištenje njihovih zemalja, tim prije što su se širile glasine o skorom dokidanju kmetskih odnosa u Dalmaciji. Štoviše, da bi urazumili kmetove i prisilili ih na izvršavanje podložničkih obveza u Konavlima je morala intervenirati vojska.²⁰ Nadalje, godine 1868. neki tamošnji kmetovi počeli su se žaliti na način procjene uroda maslina kao otežavajuće okolnosti njihova položaja.²¹ Nekolicina njih samome je caru uputila spomenicu/memoriju u kojoj su zahtijevali uređenje svih odnosa između seljaka/kolona i posjednika zemalja.²² Naime, i tada je 1/3 ukupnog obradivog zemljišta Konavala bila u vlasništvu većih posjednika u Dubrovniku, a ostalo pak kmetova polovnika i seljaka.²³ A kad su kmetovi naklonjeni narodnjaštvu uskratili davanje polovice uroda zemljišnim gospodarima, dubrovačkoj vlasteli, na to su opet bili prisiljeni vojnom silom, unatoč protivljenju Miha Klaića takvom postupanju.²⁴ Tako su zemljišni odnosi na tom području ostali i dalje nepromijenjeni, pa je Leopold Stockhammer, vladin predstavnik, 1878. godine predlagao ukidanje dalmatinskog kolonata u svrhu unapređenja poljodjelstva pokrajine, ali vlasti, naravno, to nisu prihvatile.²⁵ Spomenuti državni službenik bio je uvjeren da je poglavita zapreka razvitku poljodjelstva Dalmacije neznanje

¹⁹ *Spisi Registrature* (dalje: SR), 1863, VIII/3 A, br. 13514; 1870, X A, br. 30 (9693) (DAZ).

²⁰ Stijepo Obad, »Lijeve tendencije u dubrovačkom previranju 1848/49. godine.« *Glasnik Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 16 (1967): 96.

²¹ SR, 1869, X A, br. 34.

²² SR, 1870, X A, br. 30 (9460).

²³ A. Kobašić, »Ekonomске prilike u Dubrovniku«: 91.

²⁴ S. Obad, *Politika narodne i autonomaške stranke prema agrarnom pitanju u Dalmaciji, Dalmacija 1870*. Zadar, 1972: 61-62; A. Kobašić, »Ekonomске prilike u Dubrovniku«: 91; *Izvjješća brzopisna i analitična X zasjedanja Zemaljskog sabora dalmatinskoga*. Zadar, 1870: 15.

²⁵ Leopold Stockhammer, *Le condizioni economiche della Dalmazia*. Zadar, 1878: 7-8.

seljaka i važeći kolonatski sustav, koji su, kaže, priječili “stvaranje seoskog proletarijata” kako ga je on zamišljao.²⁶ Neki su držali da su tadašnji nemiri u Konavlima bili posljedica pomanjkanja radne snage, pa stoga seljaci/koloni nisu ni mogli gospodarima davati plodove zemlje u kvoti od 1/2 ili 1/4. Nadalje, kažu, vlastela nije imala snage “hrvat se sa pasjim kmetovima”, što svjedoči pravi odnos dubrovačke vlastele spram svojih kmetova/kolona.²⁷ Ali ni konavoski težaci nisu bili popustljiviji, nego su se i dalje suprotstavljali takvom stanju. Štoviše, oni nisu dopuštali “tutorima” i vlasnicima zemalja ni pojavljivanje na njihovoj zemlji.²⁸ Ipak, neki su kmetovi poslije počeli otkupljivati pravo na zemlje i tako postajali njihovim slobodnim vlasnicima,²⁹ što nije bitno izmijenilo kolonski sustav u Konavlima do I. svjetskog rata.

Struktura poljodjelskog zemljišta na početku druge austrijske uprave pokazuje da je u preturi Cavtat bilo najviše zemlje pokriveno oranicama i vinogradima (tablica 1). Šuma je bilo koliko i oranica, a pašnjaka neusporedivo više. Najveće površine preture/kotara pokrivali su pašnjaci, naravno, u kombinaciji s grmljem. S vremenom su upravo pašnjaci krčeni i pretvarani u oranice, vinograde i maslinike, ali su svejedno njihove površine bile vrlo prostrane. Zapravo je na krčevinama zasađivana vinova loza i maslina, te druga plodona stabla, dok su šume znale biti svrstavane među površine pokriveno

Tablica 1. Vrste tla i njihova površina u Konavlima (1830-1900)

Vrsta tla	1830. (kamp)	1840. (kamp)	1900. (ha)
Oranice	2.920	3.191	2.655
Vinogradi	2.076	2.368	1.558
Maslinici	652	873	-
Pašnjaci	12.994	12.232	8.753
Šume	2.123	2.198	5.631

Napomena: Padovanski kamp je iznosio 3.655 četvornih metara.

Izvor: SR, 1833, I/7, br. 163; 1842, VIII/9, br. 10290 (DAZ); *Rječnik za kraljevinu Dalmaciju*, Beč 1908, 7-8.

²⁶ L. Stockhammer, *Le condizioni economiche della Dalmazia*: 8.

²⁷ Rade Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u 19 stoljeću*. Sarajevo, 1968: 174, 177-178.

²⁸ A. Kobašić, »Ekonomске prilike u Dubrovniku«: 143.

²⁹ Bogdan Stojsavljević, *Povijest sela*. Zagreb, 1973: 381-383.

grmljem/makijom. Neobradivih, bolje reći nekorisnih površina bilo je doista malo. Općenito uzevši, u Konavlima je bilo najviše oranica.³⁰ Naime, poslije preture Slano, u dubrovačkom je okružju najviše oranica i pašnjaka bilo u preturi Cavtat, što je onda pretpostavljalo primjereni uzgoj žitarica, sočivica i sitna blaga. Poslije su ti omjeri bili nešto drugačiji, kada je vinova loza preuzela vodeću ulogu u ovdašnjem poljodjelstvu. Pored stonskih i dubrovačkih ratarskih površina, one cavtatskog kotara donosile su znatno veće prihode nego drugdje u pokrajini, kako to tvrde suvremenici.³¹

Veliku poteškoću ovdašnjem poljodjelstvu pričinjavalo je poplavljanje najvećeg dijela Konavoskog polja kad se po njemu razlijevala voda rječice Ljute. Naime, ona je tekla od Grude do Cavtata, dok je druga tekućica tekla od Grude do Sutorine. One su zimi ili u kišno doba poplavljivale to polje i činili ga plodnim ako se na njemu voda nije zadržavala predugo.³² Pored njih, ondje je bilo još mnogo manjih izvora i potočića. Međutim, u slučajevima predugog održanja vode polje bi se pretvaralo u pravo jezero. Prema tome, poplave u "sedlu" iza Cavtata znale su pričinjavati velike štete ondašnjem poljodjelstvu, napose ratarskim kulturama.³³ Dakako, to je bilo pogubno za ondašnje stanovništvo. Zato je već početkom 19. stoljeća započeta primitivna melioracija Konavoskog polja, koja nije donijela osobit učinak, jer su poplave i dalje činile velike štete tamošnjim poljodjelicima. To je onda bio razlog zbog kojega je Miho Klaić već 1863. u nekoliko navrata u Dalmatinskom saboru u Zadru zahtijevao da se iznad postojećeg, sagrađenog kanala uz rječicu Ljutu izgradi novi kanal za irigaciju toga polja.³⁴ Kako nije bilo prvotnog razumijevanja za taj pothvat uslijed nedostatka novca, on je taj zahtjev na istom mjestu ponovio i 1874. godine.³⁵ No, i taj je vapaj ostao bez istinskog odjeka. Tek su 1879. godine, troškom i radom konavoskih težaka, započeti radovi na gradnji kanala za natapanje Konavoskog polja, kada je uspostavljena Vodovodna

³⁰ S. Obad, »Agrarani odnosi na području bivše Dubrovačke Republike (1814-1850).«: 133, bilj. 8a.

³¹ Ivo Juras, *Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji*. Zadar, 1910: 18.

³² *Srbsko-dalmatinski magazin*. Zadar, za 1845: 21; S. Obad, »Konavle od pada Dubrovačke Republike do kraja prvog svjetskog rata.«: 81.

³³ *Zbirka Miscellanea*, svež. 1, poz. P, 1. 45; Ivan Pederin, »Putni dnevnik cara Franje I. o Dubrovniku (1818. godine).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku* 17 (1979): 457.

³⁴ Zdravko Šundrica, »Melioracija konavoskog polja.« *Naše more* 5/2 (1958): 124-125.

³⁵ SR, 1874, X E, br. 285 (2783); Ivan Cipčić, *L'agricoltura in Dalmazia e le sovvenzioni dello Stato*. Firenca, 1876: 64.

(Vodena) zadruga koja je trebala skrbiti o izvođenju tih radova. Kopanje jazova i zidanje kanala potrajalo je nekoliko godina, nakon čega je polje konačno bilo dijelom oslobođeno od pogubne ugroze viškova vode.³⁶ Godine 1892. ti su poslovi nastavljeni, opet zahvaljujući nastojanju Miha Klaića. Oni su potrajali najmanje do 1897. godine, kada je isušivano močvarno tlo toga polja, sada na račun države. Time se željelo produljiti vrijeme njegove obrade, uzgoj uroda, te zajamčiti sazrijevanje usjeva.³⁷ Međutim, unatoč tome velike poplave polja, poput onih 1905. i 1906. godine, znale su uništavati tamošnje vinograde, pa se počelo postavljati pitanje njegova cjelokupnog isušivanja.³⁸ A za ostvarenje te zamisli nije bilo novca, pa je sve ostalo na već učinjenome, što je svejedno značilo bolje, racionalnije korištenje Konavoskog polja.

Poseban dvorski izaslanik, koji je 1827. god. proputovao Dalmacijom, zabilježio je u svom izvješću da je u Konavlima poljodjelska proizvodnja obilata, jer je ondje ona ipak bila razvijenija nego drugdje u pokrajini.³⁹ Međutim, unatoč tome, ratarska proizvodnja nije zadovoljavala potrebe krušne hrane ovdašnjeg stanovništva. Dapače, do sredine stoljeća bile su česte nerodice koje su znale uzrokovati veliku oskudicu hrane i gladi.⁴⁰ Inače je ratarska proizvodnja bila slaba i poradi toga što je obavljana primitivno, neprimjerenim sredstvima za obradu zemlje, uglavnom motikom.⁴¹ Tako je 1825. god. uslijedila dugotrajna suša, kada je u Konavlima, odnosno u cavtatskoj preturi, dobiveno samo 259 mecena kukuruza, koji se ondje najviše uzgajao.⁴² Potom je donekle uznapredovao uzgoj pšenice: naime, sljedećih godina ondje se redovito dobivalo 2.709, a 1841. godine čak 3.987 mecena te vrste žita. Jednako tako se do te godine redovito dobivalo 17.000, a tada čak 38.900 funti raznog luka.⁴³ Nažalost, nisu poznate količine ostale ratarske proizvodnje u to vrijeme,

³⁶ *Brzopisna izvješća 19. zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskoga*. Zadar, 1884: 171-172; A. Kobašić, »Ekonomске prilike u Dubrovniku«: 84, 95; S. Obad, »Konavle od pada Dubrovačke Republike do kraja prvog svjetskog rata.«: 81.

³⁷ *Poljodjelski vjesnik*, Zadar, 7/6 (1899); Ivan Zotti, *O razvitku poljodjelstva u Dalmaciji od 1848. do 1898.* Beč, 1901: 23.

³⁸ S. Obad, »Konavle od pada Dubrovačke Republike do kraja prvog svjetskog rata.«: 83.

³⁹ Jakov Kupek, »Gospodarske i kulturne prilike u Dalmaciji krajem trećeg decenija 19. stoljeća.« *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 20 (1973): 237.

⁴⁰ Stijepo Obad, »Prvi pokušaj sjedinjenja Konavala s ostalim hrvatskim krajevima.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 12 (1970): 356.

⁴¹ S. Obad, »Prvi pokušaj sjedinjenja Konavala s ostalim hrvatskim krajevima.«: 355.

⁴² *Presidijalni spisi Namjesništva* (dalje: *PSN*), 1826, VII, br. 56/p. Mecen je iznosio 61,5 litara (oko 50 kg).

⁴³ *SR*, 1842, VIII/9, br. 10290. Funta je težila 0,56 kg.

ali se zna da je oskudica sve manje pogađala ovdašnje stanovništvo. Pa ipak, slab urod žita u dubrovačkom kraju slijedio je redovito: zna se da je, recimo, 1845. godine bio dostatan samo za četiri mjeseca prehrane domaćeg stanovništva. Isto se odnosi i na urod kupusa, čije su količine bile doista skromne. Naravno, tu su sudbinu dijelile i Konavle.⁴⁴ Takve su okolnosti prisiljavale njegovo stanovništvo da pokloni veću pozornost uzgoju krumpira kao nadomjestku žitaricama.

Na početku druge polovice 19. stoljeća u Konavlima je uslijedila obilatija ratarska proizvodnja. Tada je prednost davana uzgoju više vrsta žitarica. Naime, ona je tada jako oscilirala, ovisno o nekoliko čimbenika, napose o klimi i padalinama. Množina žetve žita ovisila je i o zimskoj sjetvi (*invernale*). Istina, vlasti su se žalile neko vrijeme da je ondje zanemarena obrada raspoloživih poljâ, što je, srećom, bilo doista privremeno. Tako se zna da je u sušnoj 1855. godini u preturi Cavtat dobiveno samo 638, a 1864. godine 16.200 mecena raznog žita. Potonje godine dobiveno je najviše kukuruza.⁴⁵ Navest ćemo i to da je prve godine dobiveno 2.000, a potomje čak 12.000 funti krumpira, te nešto malo repe kao krmnog bilja. Slično je bilo s povrćem i zelenjem. Godine 1863. očekivalo se samo 1/5 od uobičajene ljetine. A kad bi Ljuta i Vodovođa natapale pravovremeno polja u umjerenoj mjeri, onda bi ondje urod ratarskih kultura bio dostatan potrebama ovdašnjeg stanovništva, ponekad i u viškovima.⁴⁶ Dakle, nekad su ekonomske okolnosti pritiskale ovdašnje stanovništvo, koje su znale biti i fatalne po njega. Naime, male sjetvene površine uzrokovale su ponekad izostanak uroda žita, kada ga je bilo samo za tri mjeseca prehrane domaćeg življa. Na početku 20. stoljeća, kažu, Konavoska visoravan bila je jedino podneblje dubrovačkog kraja/kotara zasijavano žitom, što je rezultiralo primjerenim urodom.⁴⁷

Nakon vladinog nagovaranja, oko 1830. godine, vrlo rijetke obitelji Konavala počele su uzgajati lan i konoplju, ali bez većeg značenja za ovdašnje poljodjelstvo i preradu.⁴⁸ Zna se da je 1840. ondje dobiveno oko 6.000 funti lana, a sljedeće godine dvostruko više. Unatoč tome, nedugo zatim je uzgoj

⁴⁴ *Zora dalmatinska*, Zadar, 2/22 (1845).

⁴⁵ *SR*, 1855, VIII/3 A, br. 183 (20578); 1865, VIII/3 A, br. 24 (1966).

⁴⁶ *SR*, 1863, VIII/3 A, br. 13514.

⁴⁷ *Bullettino consolare*: 527; Ugo Sabetta, »Il distretto consolare di Ragusa.« *Bullettino consolare*, Rim, (1913): 69.

⁴⁸ Š. Peričić, »Prvobitna proizvodnja dubrovačkog okružja od 1815. do 1848. godine.«: 257-258; A. Kobašić, »Ekonomske prilike u Dubrovniku«: 79.

tih industrijskih biljaka posve zamro. A kad je sedamdesetih godina država počela poticati uzgoj buhača u Dalmaciji, onda su se tome odazvali i neki Konavljani. O toj njihovoj djelatnosti svjedoči nekoliko sačuvanih podataka. Naime, 1881. god. ta je biljka u kotaru Dubrovnik uzgajana na 200, a u sudskom kotaru/općini Cavtat na samo 26 jutara zemlje: te je godine u Konavlima ubrano 200, a sljedeće pak 120 kvintala buhačeva cvijeta.⁴⁹ Budući da se buhačev prašak unosno prodavao u Trstu, poslije je ta kultura u dubrovačkom kotaru uzgajana sve intenzivnije, da bi oko 1910. njegova ovdašnja proizvodnja iznosila čak 1.500 kvintala.⁵⁰ Svakako se veliki dio te količine odnosi na Konavle, gdje uzgoj te biljke nije jenjavao.

Uzgoj vinove loze oduvijek je bio značajna grana poljodjelstva Konavala. Tako je ostalo i u promatranom razdoblju. U prvoj polovici 19. stoljeća loza je pokrivala nešto manje površine Konavala nego oranice. Već tada se ona uzgajala sve više, pa je i proizvodnja vina bila srazmjerna tome. Samo je 1825. godine njome bilo zasaden 1.200 kampa zemlje. Zna se, recimo, da je 1821. u preturi Cavtat dobiveno 2.441, a u godini najobilatijeg uroda grožđa 5.449 barila vina. A 1825. god. ondje je dobiveno čak 6.054 barila tog proizvoda.⁵¹ Sljedećih desetak godina proizvodnja vina u preturi postupno je rasla primjereno zasađivanju loze: tako je 1834. ona iznosila 11.225 emera. Najveći dio proizvodnje trošilo je domaće stanovništvo (9.465 em.), dok je preostatak (1.760 em.) prodavan u preturi ili izvan nje.⁵² I potom je nastavljeno na isti način. Naime, do 1840. god. prosječno se u preturi pravilo 5.232, a sljedeće godine pak 35.436 emera vina i 120 emera rakije.⁵³ Radilo se, nažalost, o vinu slabije kakvoće. U Konavlima (Zvekovica) se najviše proizvodila malvazija, ali i oko 250 emera izabranog, likerskog vina.⁵⁴ Nekako u to vrijeme (1843) u preturi Cavtat je bilo 3.600 jutara zemlje zasađene vinovom lozom, ili 1/10 od ukupnog obradivog zemljišta u njoj, što je bilo kao u većini pretura/kotareva u pokrajini.⁵⁵ Budući da seljaci/koloni nisu dostatno marili o kakvoći pravljenog vina, to je ono i dalje bilo vrlo slabe kakvoće. Kao sva vina dubrovačkog okružja, tako je i konavosko čuvano u neprikladnim konobama, što je uvelike utjecalo na njegovu kakvoću, pa je jedva nalazilo plasman i unutar okružja.

⁴⁹ SR, 1882, II/1 E, br. 654 (8103). Jutro (juger) je zapremalo 5.755 m².

⁵⁰ U. Sabetta, »Il distretto consolare di Ragusa.«: 13.

⁵¹ PSN, 1821, br. 453/p (svež. 42); 1825, VII, br. 56/p. Barilo je mjerilo 64,5 litara.

⁵² PSN, 1836, VI/1, br. 317/p. Emer je mjerio 56 litara.

⁵³ SR, 1842, VIII/9, br. 10290.

⁵⁴ PSN, 1843, VI/1, br. 1771/p.

⁵⁵ PSN, br. 2251/p.

Ni u drugoj polovici stoljeća nije bilo mnogo bolje. Dapače, uslijed pojave luga na lozi 1852. godine proizvodnja vina u Konavlima naglo je opala. Tako se zna da je 1855. godine u preturi dobiveno samo 1.330, a 1864. godine nešto više - 1.500 emera vina. A to je bilo daleko ispod potreba ovdašnjeg stanovništva, što znači da ga je moralo nabavljati sa strane. U poznijim desetljećima u Konavlima se radilo na povećanju količine i poboljšanju kakvoće vina. A to zato da bi se ono moglo i izvoziti i tako nadopunjavati kućne budžete seoskih obitelji.⁵⁶ Ti napori nisu bili uzaludni. Da se doista uspijevalo u toj nakani svjedoči i činjenica da je potkraj 19. stoljeća pod vinovom lozom u Konavlima bilo gotovo 2.000 ha plodnoga tla. Nažalost, filoksera (1894) je napala i ovdašnje vinograde i naškodila im u znatnoj mjeri. Pa ipak, 1896. godine u sudskom kotaru/općini Cavtat dobiveno je 32.310, a dvije godine potom čak 40.200 hl vina. Bilo je to uglavnom crno, a tek u neznatnoj mjeri bijelo vino.⁵⁷ Poslije određenog oporavka ovdašnjih vinograda od posljedica filoksere proizvodnja vina u općini stalno je rasla, da bi pred I. svjetski rat dostigla količinu od 75.000 hl, odnosno do 100 vagona grožđa godišnje.⁵⁸ Ako je tomu bilo doista tako, onda je to značilo velik napredak ovdašnjeg vinogradarstva.

Od plodonosnih stabala u Konavlima ovoga razdoblja najviše se uzgajala maslina, a tek u manjoj mjeri i druge voćke. Kako smo vidjeli, masline su u početku zasađivane među vinovom lozom. Najviše su uzgajane u priobalju. Jedan izvor svjedoči da je 1825. godine u preturi Cavtat dobiveno 357, a sljedeće godine 173 emera maslinova ulja, što nije značilo respektabilnu proizvodnju, osobito kad je riječ o maslinarstvu dubrovačkog kraja.⁵⁹ To je onda zahtijevalo pridavanje veće pozornosti uzgoju ove kulture, kako je zacijelo i postupljeno. Naime, zna se da je četrdesetih godina u preturi Cavtat bilo 78.407 plodonosnih stabala masline koja su davala veliki urod, čak 3,3 funte ulja po stablu. Godine 1845. uslijedio je slab urod maslina, a dvije godine potom dobiveno je 257.000 funti maslinova ulja, što je bio daleko bolji urod maslina negoli dvadesetak godina prije.⁶⁰ Štoviše, to je bilo mnogo više od pokrajinskog prosjeka.

Početak druge polovice stoljeća ovdašnje maslinarstvo ostalo je, čini se, na razini prethodnog vremena. To nam svjedoče i neki izvorni podaci. Naime,

⁵⁶ L. Stockhammer, *Le condizioni economiche della Dalmazia*: 17.

⁵⁷ Josip Defilippis, *Dalmatinsko selo u promjenama*. Split, 1997: 54-55.

⁵⁸ *Bullettino consolare*: 69; M. Savić, *Naša industrija*: 417, 434.

⁵⁹ *PSN*, 1825, VII, br. 56/p.

⁶⁰ *Zora dalmatinska*, Zadar, 2/22 (1845); Šime Peričić, *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća*. Zadar, 1998: 108.

1855. godine u preturi je dobiveno 2.350, a 1864. godine 2.000 emera maslinova ulja. Ono je držano jednim od poglavitih izvora življenja ovdašnjeg stanovništva. Jer, već tada je znalo biti ulja u viškovima, pa i do 500 emera godišnje, koji su prodavani izvan okružja i tako priskrbjavani prihodi njegovim proizvođačima. Već tada su putnici u Konavlima vidjeli čitave šume maslina, tih plodonosnih stabala, čiji je urod, pored vina, predstavljao poglavito bogatstvo tog područja.⁶¹ Naime, ondašnje masline su uistinu dobro radale i tako omogućavale izradu povećih količina ulja.⁶² Čini se da je proizvodnja maslinova ulja na dubrovačkom području i poslije bila prilično velika i tako donosila viškove. Naime, sedamdesetih je godina u čitavom dubrovačkom kotaru dobivano prosječno 37.000 hl maslinova ulja godišnje,⁶³ a njemu je, naravno, pripadala i cavtatska općina. I poslije je ovdašnje maslinarstvo upravo "bujalo" i bilo brižno održavano, kako tvrde mjerodavni suvremenici. Pa ipak, kažu, nije bilo dostatnih količina ulja niti je uživalo dobar glas na austro-ugarskom tržištu: tada se pravilo do 30.000 hl godišnje. Tako, naime, tvrdi konzularni predstavnik kraljevine Italije u Dubrovniku, kojemu je jamačno smetala njegova konkurencija talijanskim uljima u Trstu.⁶⁴ Zasigurno je u toj izjavi nazočan jal, jer je upravo maslinovo ulje dubrovačkog kraja bilo uvijek najcjenjenije u Dalmaciji i izvan nje.

Potrebno je reći da su, pored maslina, u Konavlima u ovom razdoblju uzgajane još neke vrste voćaka, najviše smokava i badema. Tako se zna da je, recimo, 1855. godine ondje ubrano 55.600 funti, a 1864. 3.000 mecena raznog voća, koje je bilo namijenjeno prodaji na tržnici Grada ili drugdje. Sačuvani izvori ne kazuju pouzdano o kojoj vrsti voća se radilo, pa to moramo samo pretpostavljati. Međutim, poslije se, poznato je, uz rijeku Ljutu najviše uzgajala smokva, a manje druge vrste voćaka. Naime, do 1900. godine ondje je dobivano do 20 vagona suhih smokava, što je predstavljalo doista veliku količinu koja je nadmašivala potrebe domaće potrošnje.⁶⁵ Viškovi su svakako prodavani na mnogim odredištima izvan kotara. Zasigurno je tada bilo i drugog voća koje su uzgajali Konavljani, ali u daleko manjim količinama, pa je i njihovo značenje za ovdašnji živalj bilo primjereno.

⁶¹ Luigi Maschek, *Manuale del regno di Dalmazia*. Zadar: za 1876/1877: 213.

⁶² *SR*, 1874, VIII/3 A, br. 26 (6935).

⁶³ *Bullettino consolare*: 526.

⁶⁴ U. Sabetta, »Il distretto consolare di Ragusa.«: 12.

⁶⁵ M. Savić, *Naša industrija*: 417.

Prostrani pašnjaci/makija nudili su dostatnu ispašu većem broju blaga sitnog zuba. A od požnjevenog žita dobivala se određena količina slame namijenjene prehrani krupnog blaga u zimskim mjesecima. Livada u Konavlima jedva da je bilo. Tako je, recimo, u cavtatskoj preturi 1855. dobiveno 48.500, a 1864. godine samo 14.000 funti slame, što pokazuje znatne oscilacije u dobivanju te proste krmne hrane. Svakako je slično bilo prije i poslije. Stočarstvo je bilo razvijeno poglavito u brdovitom dijelu Konavala, gdje su u prvom redu uzgajane ovce i koze, jer su ondje postojali najbolji uvjeti za tu djelatnost.⁶⁶ Usprkos suprotnom nastojanju vlasti, iz godine u godinu u cavtatskoj preturi rastao je broj koza (tablica 2). Naime, vlast ih je pokušavala iskorijeniti u čitavoj pokrajini kao blago koje samo čini štete. To može značiti da je ovdašnji živalj, kao u Bukovici, davao prednost uzgoju koza zbog njihove velike korisnosti za prehranu (meso, mlijeko i dr.). Slično je bilo i poslije. Naspram tome, čini se da je broj ovaca bio nesrazmjerni dobrim uvjetima ispaše. Iz današnje perspektive nije lako proniknuti u razloge takva postupanja konavoskog stanovništva.

Tablica 2. Broj ovaca i koza u cavtatskoj preturi (1827-1831)

Godina	Ovaca	Koza
1827.	4.279	4.073
1828.	4.353	4.196
1829.	4.035	4.514
1830.	4.462	4.830
1831.	4.695	5.525

Izvor: SR, 1833, I/8, br. 163 (DAZ).

Naravno, tada i poslije u preturi su uzgajane i neke druge vrste domaćeg blaga, uostalom kao i drugdje u pokrajini. Uzgoj blaga je uvelike uznapredovao. Broj blaga je između 1818. i 1842. godine više nego udvostručen, iako je 1834. godine, uslijed nedostatka ispaše, veliki broj sitnog i nešto krupnog blaga nastradao.⁶⁷ Broj krupnog blaga stalno je oscilirao, dok je broj koza dostigao vrhunac 1838. godine. Lako je uočiti da je između 1838. i 1842. izmijenjen odnos broja glava sitnog blaga u korist ovaca. Sudeći po podacima iz 1830., najveći broj koza uzgajao se u Kuni (700), a ovaca u Čilipima (671). Začuđuje veliki broj držanih svinja, više nego drugdje u pokrajini. Nadalje, 1842. je zabilježen priplod 68 teladi i 507 janjaca (tablica 3). Nazočnost ovolikog broja

⁶⁶ A. Kobašić, »Ekonomске prilike u Dubrovniku«: 94.

blaga krupnog zuba pretpostavlja njegovo korištenje za oranje i prijenos tereta, a onog sitnog zuba za dobivanje mesa, mlijeka, vune i kože, od kojih su u kućnoj radinosti izrađivani razni predmeti potrebni seoskom domaćinstvu. Tri godine potom obavljen je ponovni popis blaga, koji je pokazao stagnaciju broja ovaca (6.088) i smanjenje broja koza (3.972), dok je broj ostalih vrsta ostao na razini prethodnog popisa.⁶⁸

Tablica 3. Vrsta blaga u cavtatskoj preturi (1818-1842)

Vrsta blaga	1818.	1823.	1830.	1838.	1842.
Konji	54	12	17	183	181
Magarci	57	63	125	170	167
Mule	251	320	415	629	712
Goveda	530	683	1.025	1.054	996
Ovce	3.259	2.793	4.462	4.963	6.386
Koze	–	4.131	4.830	6.085	4.438
Svinje	–	–	2.387	1.770	2.051
Ukupno	(4.151)	(8.002)	13.261	14.854	14.931

Izvor: B. Stulli, »Građa o stanju u Dalmaciji 1818. godine.«: 167; S. Ćosić, »Waidmannsdorfov izvještaj o Dubrovačkom okrugu iz godine 1823.«: 241; *Razni spisi Namjesništva*, svež. 21, br. 12125; SR, 1842, VIII/9, br. 10290; *Spisi Predsjedništva uprave državnih dobara za Primorje i Dalmaciju u Trstu*, svež. 1, br. 526/pr (DAZ).

U drugoj polovici 19. stoljeća ovdašnje se stočarstvo nije znatnije razvijalo. Neke naznake daju naslutiti da je izostalo veće zanimanje konavoskog stanovništva o njegovu uzgoju. Nažalost, raspolažemo samo rijetkim, sporičnim statističkim podacima, čak manje nego u prvoj polovici toga stoljeća. Broj blaga tada jako je oscilirao. To se osobito odnosi na stoku sitnog zuba. Začudo, broj goveda bio je u blagom porastu. Isto bi se moglo reći i za svinje. Broj ovaca je 1900. god. došao na onaj iz 1864. godine, dok je broj koza bio sveden na minimum, shodno nastojanjima vlasti (tablica 4). Potrebno je istaknuti da se 1876. i u općini Cavtat pojavila životinjska kuga, koja je gotovo dokrajčila ovdašnje domaće blago.⁶⁹ Prema jednom izvoru, tada su ondje najviše uzgajane ovce i tovarno blago, ali i druge vrste blaga,⁷⁰ ali u sve manjem broju, kako to zorno svjedoče i navedeni statistički podaci.

⁶⁷ Š. Peričić, »Prvobitna proizvodnja dubrovačkog okružja od 1815. do 1848. godine.«: 259.

⁶⁸ SR, 1846, II/71, br. 1784.

⁶⁹ Julije Grabovac, *Dalmacija i hercegovačko-bosanski ustanak 1875-1898*. Split, 1999: 203.

⁷⁰ L. Maschek, *Manuele del regno di Dalmazia*, za 1876/1877: 213.

Tablica 4. Vrsta blaga u cavtatskoj preturi (1864-1900)

Vrsta blaga	1864.	1869.	1900.
Konji	-	65	283
Magarci	-	16	-
Mule	-	664	-
Goveda	658	707	884
Ovce	4.130	7.984	4.114
Koze	2.650	3.543	966
Svinje	-	1.065	1.949

Izvor: SR, 1865, VIII/3 A, br. 1966; L. Maschek, *Manuele del regno di Dalmazia*, za 1872: 141; F. Ivanišević, *Statistika 1910*. Split, 1910: Prilog A.

Naravno, od ovdašnjeg blaga uvijek se dobivalo raznih proizvoda, ali oni nisu navođeni. Raspoložemo takvim podacima samo za 1864. godinu, kada je u preturi Cavtat dobiveno, pored mesa, još 900 funti mlijeka, 350 funti sira i 2.700 funti vune. S obzirom na broj tadašnjeg blaga, to su, izuzev vune, bile doista male količine stočnih proizvoda. Jamačno su iskazane količine značile samo viškove tih proizvoda namijenjene prodaji. Možemo tek pretpostaviti da je kasnije znalo biti i više tih proizvoda, srazmjerno postojanju broja blaga. No, značajnija od toga bila je činjenica da je tamošnje stanovništvo od tog blaga stjecalo prilične količine živežnih namirnica (meso, mlijeko, sir), te vunu, kožu i kostrijet, koji su prerađivani u kućnoj radinosti za potrebe vlastitih domaćinstava.

Unatoč nastojanjima pokrajinske vlasti da već dvadesetih godina 19. stoljeća oživi pčelarstvo u cijeloj pokrajini, ono je u Konavlima i dalje ostalo skromno. Ipak, do 1825. godine neke ovdašnje obitelji uzgajale su pčele, pri čemu su se isticala dva pčelara u Pridvorju, koji su posjedovali po 40 košnica pčela. Već sljedeće godine u preturi Cavtat bilo je 1.574, a 1827. čak 1.682 košnica pčela.⁷¹ Dakako, radilo se o vrlo primitivnim košnicama i neracionalnom pčelarenju pojedinaca. Tome srazmjerna bila je i proizvodnja meda i sirovog voska. Čini se da je najveći procvat ta djelatnost dostigla 1828. godine, jer je potom uslijedilo opadanje broja košnica u Konavlima. Naime, 1841. godine u preturi je zabilježeno postojanje 940, a 1869. ciglih 233 ulišta,⁷² što je, uvjereni smo,

⁷¹ PSN, 1826, VII, br. 681/p; 1827, VII/1, br. 1623/p.

⁷² L. Maschek, *Manuele del regno di Dalmazia*, za 1872: 141; Š. Peričić, »Prvobitna proizvodnja dubrovačkog okružja od 1815. do 1848. godine.«: 261.

bilo samo privremeno. Naime, nov polet pčelarstva u dubrovačkom kotaru uslijedio je osamdesetih godina, da bi do I. svjetskog rata broj košnica bio više nego upeterostručen.⁷³ Može se s velikom sigurnošću pretpostaviti da je slično bilo i u Konavlima, te da su mnoge tamošnje obitelji tom djelatnošću stjecale stanovita novčana sredstva.

Koliko se zna, oko 1840. godine stanovništvo Konavala počelo se više zanimati i drugom granom sitnog stočarstva - svilogojstvom. Naime, 1841. se toj djelatnosti posvećivao veći broj seljaka, jer su koristili oko 4.500 stabala duda: to pretpostavlja značajni uvjet za uzgoj dudova svilca. Godine 1840. u preturi je napravljeno 2.600, a sljedeće pak 1.900 funti čahurica,⁷⁴ što nije bila mala količina. Prema zabilježenoj proizvodnji dubrovačkog okružja, 1845. godine najviše se, poslije preture Dubrovnik, dudova svilca proizvelo upravo u Konavlima - 228 kg,⁷⁵ iako daleko manje nego prethodnih godina. I poslije je ta proizvodnja oscilirala. Tako se zna da je 1855. u cavtatskoj preturi napravljeno 800 funti svilca, da bi desetak godina potom proizvodnja spala na ciglih 20 funti.⁷⁶ Nisu pouzdano poznati razlozi tome, ali se mogu tražiti u klimatskim neprilikama i nedostatku plasmana na tržištu. Svejedno je ta djelatnost ondje obnašana i poslije, mada u znatno manjem obimu. U čitavom kotaru Dubrovnik 1877. godine proizvedeno je čak 11.500 kg dudova svilca, od čega svakako jedan dio i u Konavlima.⁷⁷ Dvije godine potom, u cavtatskoj općini (sudskom kotaru) napravljeno je 450, a 1882. godine samo 300 kg čahurica.⁷⁸ To je bio znatan pad te proizvodnje, kao uostalom i drugdje u pokrajini, čemu je najvećim razlogom bio pad cijena čahuricama na europskom tržištu. Ipak, ona se održala sve do početka I. svjetskog rata. Poslije je, kažu, u cavtatskoj općini uzgajana svilena buba,⁷⁹ no jamačno u neznatnoj mjeri.

Rijetki stanovnici priobalja Konavala zanimali su se manjim dijelom i ribolovom. Kao i drugi ribari pokrajine, i oni su zaobilazili odredbe Dandolovala pravilnika iz 1808. godine o zabrani lova ribe vojjama, premda su one, navodno,

⁷³ Šime Peričić, »Prilog poznavanju pčelarstva Dalmacije do 1914. godine.« *Acta historico-oeconomica* 19 (1992): 33.

⁷⁴ SR, 1842, VIII/9, br. 10290.

⁷⁵ Š. Peričić, »Prvobitna proizvodnja dubrovačkog okružja od 1815. do 1848. godine.«: 258.

⁷⁶ SR, 1855, VIII/3 A, br. 183 (20578); 1865, VIII/3 A, br. 24.

⁷⁷ *Parere della Camera di Commercio e Industria di Ragusa e Cattaro*. Dubrovnik, 1878: 21.

⁷⁸ SR, 1882, II/1 E, br. 654 (8113).

⁷⁹ I. Juras, *Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji*: 35.

nanosile štete vlasnicima potegača za ulov srdela.⁸⁰ Dapače, na početku ovog razdoblja bilo je određenih pokušaja unapređenja ove djelatnosti. Naime, neki je Dubrovčanin 1827. godine uložio prilična novčana sredstva u svrhu podizanja jedne tunolovke kod Cavtata, zapravo na otočiću Sv. Marko. Ispočetka je na njoj bio zaposlen znatni broj siromašnih ljudi iz okolice.⁸¹ Nažalost, taj pothvat nije izvršio očekivanu ulogu, jer je ubrzo nevrjeme uništilo tunaru u tolikoj mjeri da je postala neuporabiva.⁸² Time pak nije prestao ribolov ovdašnjeg življa. Izvori pokazuju da su ribari cavtatske preture u to vrijeme najviše ribarili šabakunama (migavicama), kojima su lovili plavu ribu. To su činili i sljedećih desetljeća, tim prije što je konačno utvrđeno da one nisu štetne za ribolov uopće. Ribolovom se tridesetih godina profesionalno zanimalo 60-tak ljudi iz Cavtata i njegove okolice. Nadalje, u preturi je 1841. godine bilo devet ribarskih brodica, koje su bile opremljene sa tri *trate*: njihovu posadu činilo je 60 domaćih ljudi. Već sljedeće godine u tom poslu je rabljena jedna brodica manje.⁸³ Nažalost, taj izvor ne donosi podatke o ishodu ribarenja. Međutim, nekoliko godina potom u preturi je bilo 12 ribarskih brodica, dok je čitavo okružje raspolagalo s oko 280 ribarskih brodica i 140 *trata*. Godine 1842. ribari cavtatske preture ulovili su 340 barila, a 1846. 700.000 komada srdela.⁸⁴ Ulov ribe uopće, pa i srdela, bio je jedan od izvora prehrane tamošnjeg življa, dok su rijetki viškovi prodavani trgovcima iz južne Italije.

Početak druge polovice stoljeća ribolov je u preturi Cavtat bio manje učinkovit, no nije moguće dokučiti razlog. Izvori o tome šute. Znade se pak da je 1854. u preturi bilo samo 10 profesionalnih ribara, a nešto veći broj povremenih, kojima je ribarenje bilo samo uzgredno zanimanje.⁸⁵ Godinu dana kasnije, tamošnji su ribari ulovili 28.000, a 1864. samo 4.800 funti razne ribe, što je bio osjetan pad rezultata ovdašnjeg ribolova. Dvije godine potom u preturi je bilo samo 7 ribarskih brodica za lov srdela: tada je ulovljeno oko 80.000 komada srdela, koje su prodane u svježem stanju domaćem stanovništvu. Sljedeće, 1867. godine uslijedio je još slabiji ulov, samo 60.000 komada srdela.⁸⁶

⁸⁰ Š. Peričić, »Prvobitna proizvodnja dubrovačkog okružja od 1815. do 1848. godine.«: 262.

⁸¹ J. Kupek, »Gospodarske i kulturne prilike u Dalmaciji krajem trećeg decenija 19. stoljeća.«: 238.

⁸² Š. Peričić, »Prvobitna proizvodnja dubrovačkog okružja od 1815. do 1848. godine.«: 262.

⁸³ SR, 1842, VIII/9, br. 10290.

⁸⁴ PSN, 1843, VI/3, br. 649/p; 1847, VI/3, br. 447/p.

⁸⁵ V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, I: CXXXVI.

⁸⁶ SR, 1867, II/1 F, br. 5998; 1868, II/1 F, br. 481.

Neprijeporno je da je istodobno ovdje lovljena i druga riba, ali količine nikad nisu spomenute u izvorima. Jer, svakako su ovdašnji ljudi lovili ribu i drugim ribolovnim sredstvima, uglavnom za potrebe prehrane vlastitih obitelji.

Sedamdesetih godina 19. stoljeća u općini Cavtat uslijedio je “plodan ribolov srdela”, kako se ističe u izvoru: to je zasigurno značilo višak ulova, jer je za soljenje trebalo 30.000 funti soli godišnje.⁸⁷ Stoga se može pretpostaviti da je i kasnijih godina bilo tako ili barem slično. Naime, poznato je da je pred I. svjetski rat u samom Cavtatu bilo 15 profesionalnih ribara.⁸⁸ A to je značilo da su ovdašnji ribari lovili ribu u količinama koje su zadovoljavale barem potrebe domaćeg stanovništva, ako nije bilo i za prodaju izvan kotara ili pokrajine. U svakom slučaju, ta je djelatnost bila zastupljena na korist jednog dijela ovdašnjeg življa.

Oduvijek je u Konavlima bilo kućne radinosti, izrade raznih predmeta namijenjenih ukućanima i domaćinstvima, bilo da su pravljeni od vune, kože ili drveta. Naravno, tako je bilo i u promatranom razdoblju, sve do I. svjetskog rata, kada se ovdje najviše tkalo sukno i platno za vlastite potrebe.⁸⁹ Pored toga, bilo je i skromnog obrtništva. Tako se zna da je 1837. godine u cavtatskoj preturi bilo mnogo vrsta “uslužnih” obrtnika. Naime, radilo se najviše o zidarima (46), klesarima (23), mlinarima (21), mesarima (19), bačvarima (15) i pekarima (14). Jednako tako bio je priličan broj postolara, drvodjelaca i tekstilaca (u kućnoj radinosti), te poneki brijač, krojač, bojadar, ličilac, urar i izrađivač kapa od slame (u kućnoj radinosti).⁹⁰ Za neke od njih se, dakle, može reći da su radili u kućnoj radinosti, iako ih izvor svrstava među obrtnike. Potrebno je reći da je bilo i obrtnika posebnih struka, poput uljara i brodograditelja (kalafata).

Začudo, petnaestak godina potom, u preturi je bilo manje obrtnika nego prije. Kroz to vrijeme njihov je broj znatno opao, ali je tada (1854) zabilježena nazočnost kolara (9), srebrara, kišobranara i sedlara, kojih dotad nije bilo. Nažalost, nemamo kasnijih podataka o vrstama i broju obrtnika u samim Konavlima, ali ih je zasigurno uvijek bilo. Štoviše, još je 1837. godine učinjen

⁸⁷ SR, 1875, I/1 C, br. 42 (3798).

⁸⁸ M. Savić, *Naša industrija*: 416.

⁸⁹ M. Savić, *Naša industrija*: 416.

⁹⁰ SR, 1842, VIII/9, br. 10290.

pokušaj uspostave jedne bojadisaonice u Cavtatu, ali nismo pronašli potvrde da je ta zamisao i ostvarena. A ako i jest, onda je takav pogon bio kratka vijeka.⁹¹ No, zna se da je cavtatska obitelj Papi 1882. kupila keramičko poduzeće Bernarda Caboge i N. Srinčića blizu toga gradića koje je poslije izrađivalo oko milijun komada različitih zemljanih predmeta.⁹² Bio je to jedini veći radni pogon na ovom području tijekom promatranog vremena.

U preradu svakako spada i mlinarstvo. Naime, na rječici Ljutoj oduvijek je bilo mlinica na pogon vode - vodenica. Tako je ostalo i u ovo doba. Već na početku druge austrijske uprave Dalmacijom na njoj je bilo nekoliko mlinova od izvora do utoka u more. Pored starih, tada su bile pravljene nove vodenice,⁹³ što znači da su bile potrebne. Sve te vodenice radile su tijekom čitave godine, ali su svejedno jedva podmirivale potrebe ovdašnjeg stanovništva za brašnom. Svi su pogoni bili zastarjeli i zahtijevali su poboljšice.⁹⁴ Pored Ljute, i na drugim vodotocima Konavala bilo je mlinica koje su radile kraće vrijeme u godini. Na svim vodotocima preture Cavtat - u Ljutoj, Lovornu, Vodovodi, Paljem Brdu, Zastolju - bilo je 1854. deset, a četiri godine potom 19 vodenica s isto tolikim brojem kamenih kolâ. Naravno, najviše ih je bilo na Ljutoj (7) jer jedino ona nije nikad presahnjivala.⁹⁵ Sljedećih godina njihov je broj oscilirao. Tako se zna da je 1865. godine ondje bilo 16 mlinica s jednakim brojem kamenova, a 1874. čak 21, s 29 mlinskih kamenova.⁹⁶ To bi moglo značiti da se u to vrijeme poradilo na poboljšanju stanja mlinarstva u Konavlima na korist tamošnjeg stanovništva. Ipak, tome je najviše pridonijela uspostava turbinskog mlina u Kugarima, koji je 1872. dao sagraditi Nikola Svilokos, trgovac iz Dubrovnika.⁹⁷ Međutim i pored toga, spomenute su se mlinice održale i rabljene su u svrhu mljevenja žita sve do I. svjetskog rata,⁹⁸ te su na taj način odolijevale vremenu.

Držimo da neće biti suvišno nešto reći i o mlinovima/torkulima za tiještenje maslina, jer raspoložemo s nekoliko podataka i o njima. Naime, 1841. godine

⁹¹ SR, Protokol za 1837, br. 19124; za 1838, br. 3602.

⁹² U. Sabetta, »Il distretto consolare di Ragusa.«: 15.

⁹³ SR, 1816, XI/3, br. 6621.

⁹⁴ Šime Peričić, »Problem dalmatinskog mlinarstva u 19. stoljeću.« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 34 (1992): 169.

⁹⁵ *Spisi Pokrajinske financijske uprave za Dalmaciju*, svež. 52, br. 9333 (DAZ); V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, I: CXXX-CXXXVI.

⁹⁶ Š. Peričić, »Problem dalmatinskog mlinarstva u 19. stoljeću.«: 178-179.

⁹⁷ L. Maschek, *Manuale del regno di Dalmazia*, 1876/77: 212.

⁹⁸ A. Kobašić, »Ekonomске prilike u Dubrovniku«: 95.

u cavtatskoj je preturi bilo 8 preša od bronce i čak 80 od drveta, dakle primitivnije građe, koje su služile za tještenje maslina, odnosno cijedenje ulja.⁹⁹ Godine 1854. ondje je bilo 45 tjeskova za masline, za koje nije rečeno kakve su građe.¹⁰⁰ Zacijelo nisu zadovoljavali potrebe ovdašnjeg stanovništva za tještenjem maslina. Valjda je zato 1866. na Ljutoj bio sagrađen mlin na vodeni pogon, u kojemu su najmanje do 1875. mljevene masline ovdašnjih maslinara.¹⁰¹ Jamačno ni on nije bio dostatan rastućim potrebama za tim poslom, pa su, uvjereni smo, iznalaženi novi načini mljevenja i cijedenja maslina. Nažalost, nismo pronašli potvrde za posvjedočenje ove naše racionalne pretpostavke.

Neprijeporno je da su stanovnici Konavala tada i trgovali. Da bi se odvijala lokalna trgovina, te ona s Dubrovnikom i susjednom Hercegovinom, bile su neophodne bolje kopnene prometnice i brojnija prijevozna sredstva. Godine 1830. u preturi Cavtat zabilježena su samo 4 seljačka kola, koja su uglavnom rabljena za prijevoz vlastitog tereta, a nikako za vršenje trgovačkih poslova. Te manjkavosti bili su svjesni i neki suvremenici, pa su se već dvadesetih godina počele graditi lokalne ceste koje su spajale Grudu s Cavtatom, te ovog potonjeg s Konavlima uopće. Najznačajnija od njih bila je ona kojom su bili povezani Stravča i Molunat.¹⁰² Nadalje, 1829. godine sagrađena je i cesta koja je povezala Cavtat sa Zvekovicom.¹⁰³ Tako su Konavle bile prilično umrežene neophodnim prometnicama, na kojima je, nažalost, prometalo malo domaćih kopnenih sredstava. Godine 1859. sagrađena su dva kamena mosta u Kučjem Ždrilu i Snilama.¹⁰⁴ To sve nije bilo dostatno, pa je 1870. započeta gradnja ceste Cavtat-Mrcine, a od 1879. do 1883. je popravljena stara cesta Cavtat-Zvekovica kao vrlo značajna prometnica Konavala.¹⁰⁵ A 1893. godine stavljena je u promet trgovačko-vojnička cesta na relaciji Gruda-Mrcine, koja je predstavljala novo spajanje južne Dalmacije sa Hercegovinom.¹⁰⁶ Tim su se cestama ljudi i roba prevozili uglavnom stranim prometnim sredstvima, jer je u Konavlima i dalje bilo vrlo malo seljačkih kolâ, ali ipak više nego na početku

⁹⁹ SR, 1842, VIII/9, br. 10290.

¹⁰⁰ V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, I: CXXX-CXXXVI.

¹⁰¹ *Pravo*, Zadar, 2/23 (1875): 341-343.

¹⁰² S. Ćosić, »Waidmannsdorfov izvještaj o Dubrovačkom okrugu iz godine 1823.«: 209, bilj. 11; SR, 1825, X/2; 1827, Protokol br. 8527.

¹⁰³ S. Obad, »Konavle od pada Dubrovačke Republike do kraja prvog svjetskog rata.«: 83.

¹⁰⁴ SR, 1860, X D, br. 3322 (8805).

¹⁰⁵ *Izvjješća brzopisna*, 1870: XI; A. Kobašić, »Ekonomске prilike u Dubrovniku«: 84; *Brzopisna izvješća*, 1884: 45.

¹⁰⁶ *Zbirka Miscellanea*, svež. 8, poz. U, 1. 4.

promatranog razdoblja: na to upućuje sama činjenica pojave većeg broja kolarskih obrtnika u tamošnjim selima.

Nisu poznate nikakve pojedinosti o trgovanju Konavljana u prvim desetljećima 19. stoljeća, pa o tome ne znamo gotovo ništa. Pri tome mislimo na izvorne podatke. No, stanovništvo Konavala svakako je svoje viškove poljodjelskih proizvoda prodavalo u Gradu, a potrebe za nekim živežnim namirnicama, obrtničkom i manufakturnom robom namirivali su upravo u njemu. Godine 1837., navodi se, u preturi Cavtat postoji pet trgovaca drvom i dva trgovačka posrednika (*tornitori*). Naravno, tada i poslije u njoj su postojali uglavnom prodavači živežnih namirnica, odnosno mješovite robe. To nam svjedoče podaci iz 1854. i 1857. godine. Trgovinsko-industrijska komora u Dubrovniku 1878. godine ističe da je, premda nedostatna, trgovina između stanovnika dubrovačkog kraja i susjednih dijelova Hercegovine i Crne Gore bila vrlo korisna za obje strane, jer je svaki seljak, pa i onaj iz Konavala, ujedno bio i trgovac. Naspram tome, neki tvrde da je u Konavlima tada bilo malo poljodjelskih tržišnih viškova, pa je tamošnje trgovanje bilo vrlo skromno.¹⁰⁷ Bilo kako bilo, ondje se trgovina odvijala barem na lokalnoj razini, na relaciji Grad-konavoska sela. Da je tome bilo tako svjedoči i činjenica da su poslije Konavljani u Gradu prodavali viškove grožđa i vina, suhih smokava i nekih drugih poljodjelskih proizvoda. Ponekad i izvan dubrovačkog kotara.

Stanovništvo priobalnog dijela cavtatske pretureanimalo se i brodarstvom male obalne plovidbe. Tako se zna da je 1818. godine u općini Cavtat bilo 34, a u općini Pločice 5 plovnih jedinica manje veličine, dok je 1823. u čitavoj preturi zabilježena nazočnost 51 broda raznih veličina.¹⁰⁸ I poslije se ovdašnje brodarstvo kretalo kao dotad. Naime, 1830. godine u općini Cavtat bilo je 54, a u općini Pločice samo tri plovne jedinice, da bi tri godine potom njihov ukupni broj spao na 39 brodova: 34 u općini Cavtat, a 5 u općini Pločice.¹⁰⁹ Desetak godina potom, u čitavoj preturi zabilježene su 63 plovne jedinice, računajući, naravno, pritom i ribarice.¹¹⁰ Iako u sačuvanim izvorima nikad nije izražena vrsta plovnih jedinica, držimo da se radilo o doista malim jedrenjacima, jedva prikladnima za obavljanje male obalne plovidbe. Tek sredinom 19. stoljeća stječemo nešto bolji uvid u stvarnost ovdašnjeg brodarstva. Naime, 1854. godine stanovnici cavtatske preture imali su dva jedrenjaka nosivosti

¹⁰⁷ B. Stojsavljević, *Povijest sela*: 383.

¹⁰⁸ B. Stulli, »Grada o stanju u Dalmaciji 1818. godine.«: 167; S. Ćosić, »Waidmannsdorfov izvještaj o Dubrovačkom okrugu iz godine 1823.«: 241.

¹⁰⁹ *Razni spisi Namjesništva*, svež. 21, br. 12125; *Zbirka Miscellanea*, svež. 6, poz. 6, 1. 18.

¹¹⁰ SR, 1842, VIII/9, br. 10190.

iznad 100 tona, a tri godine potom 20 jedrenjaka nosivosti do 50, jedan od 50-100, te dva preko 100 tona nosivosti.¹¹¹ To bi moglo značiti da su već tada ovdašnji brodari znali ploviti i izvan voda okružja, pa i Jadrana. Ipak, tek se sedamdesetih godina počinju okretati više pomorskom životu i u tom poslu nalaziti zaradu za izdržavanje svojih obitelji.¹¹² Nažalost, ni tada nisu u izvoru iznesene druge pojedinosti o raspoloživim jedrenjacima, pa smo zakinuti za zanimljive podatke koji se odnose na tadašnje brodarstvo Cavtata i Konavala. Jamačno se radilo o brigantinima, škunerima i barkovima, kojima su Cavtaćani bili vlasnici ili suvlasnici.¹¹³ Nadalje, zna se da je u veljači 1890. godine u Cavtatu osnovan inicijativni odbor za kupovinu jednog društvenog parobroda za prijevoz putnika i robe do Dubrovnika: njegova je vrijednost iznosila 14.000 fiorina, a nadjenuto mu je ime "Konavli".¹¹⁴ Zacijelo je to bio prvi parobrod u Cavtatu, vlasništvo Iva Račića, kojemu je poslije promijenjeno ime.¹¹⁵ Time je započelo parobrodarstvo ovoga kraja, o čijem se potonjem slijedu zna gotovo sve.

Kao i druge dijelove Dalmacije, tako je i Konavle krajem 19. stoljeća zapljusnuo val zadružnog pokreta i određene novčarske djelatnosti, sve u svrhu poboljšanja poljodjelstva. Prva seoska zajmovna blagajna/zadruga s neograničenim jamstvom utemeljena je u Pločicama početkom 1898. godine. Štoviše, bila je to prva zadruga takve vrste na čitavom dubrovačkom području.¹¹⁶ Sljedećih godina imala je 26, a 1905. godine 79 upisanih aktivnih družinara, što pretpostavlja njenu plodnu djelatnost. A to je moralo rezultirati primjerenim rezultatima. Početkom 20. st. veliki broj stanovnika Konavala uključio se u zadrugarstvo, očekujući poboljšanje u obavljanju poljodjelske djelatnosti, a time i općeg životnog standarda svojih obitelji. Naime, pored navedene zadruge, 1906. godine je u Čilipima započela djelovati Seoska blagajna, koja je četiri godine potom imala 129 članova. Slične udruge potom su uspostavljene u Mrcinama i Grudi, koje su također razvile priličnu djelatnost, ali bez očekivanih rezultata.¹¹⁷

¹¹¹ V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, I: CXXXVIII.

¹¹² *Izvešća brzopisna*, 1875: 107.

¹¹³ S. Obad, »Konavle od pada Dubrovačke Republike do kraja prvog svjetskog rata.«: 82.

¹¹⁴ *Smotra dalmatinska*, Zadar, 3/15 (1890).

¹¹⁵ S. Obad, »Konavle od pada Dubrovačke Republike do kraja prvog svjetskog rata.«: 82.

¹¹⁶ Tereza Ganza-Aras, »Pokušaj kapitalističke preobrazbe sela i zadružni pokret u austrijskoj Dalmaciji.« *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 19 (1986): 152; Ivo Perić, »Dva priloga novijoj gospodarskoj povijesti Dubrovnika i dubrovačkog kraja.« *Dubrovnik* 27/5-6 (1984): 101-102.

¹¹⁷ T. Ganza-Aras, »Pokušaj kapitalističke preobrazbe sela i zadružni pokret u austrijskoj Dalmaciji.«: 153, 162; I. Perić, »Dva priloga novijoj gospodarskoj povijesti Dubrovnika i dubrovačkog kraja.«: 102.

Nadalje, 1906. godine u Grudi je uspostavljena Prva konavoska vinska zadruga, čija je zadaća bila nastojanje oko plasmana vina na vanjskom tržištu, usprkos prejakoj konkurenciji talijanskih.¹¹⁸ Četiri godine potom u Moluntu, a 1912. godine u Cavtatu i drugdje uspostavljene su Ribarske zadruge. Nažalost, sve su one jedva životarile, jer je izostala vladina pomoć, pa je stoga njihovo djelovanje bilo od male, neznatne koristi. Čini se da je najkorisnija bila uspostava spomenute Vodene zadruge, koja je skrblila o odvodnjavanju i navodnjavanju Konavoskog polja, jedina koja je s dosta uspjeha izvršavala zacrtanu zadaću. Potrebno je također reći i to da su 1883. godine u Cavtatu uspostavljene Poštanske štedionice, kada je pri Poštanskom uredu u Cavtatu bila uspostavljena jedna od njih, među prvima u čitavoj Dalmaciji.¹¹⁹ Sve u svemu, u Konavlima je do I. svjetskog rata zadružni pokret razvio priličnu djelatnost, ali nažalost, rezultat tih nastojanja nije bio primjeren, već je ostao bez većeg značenja za ovdašnje poljodjelstvo i ribarstvo.

Da zaključimo: Sve do sredine 19. stoljeća gospodarski život Konavala bio je umrtvljen, pa i zemljoradnja kao njegova poglavita grana. Otada pomalo oživljava. Da je tome bilo tako svjedoči prirodni prirast njegova stanovništva. Zahvaljujući izgradnji sustava navodnjavanja, odnosno otjecanjem suvišnih voda, upokorene su česte poplave rijeke Ljute, čime su spašavani usjevi i vinogradi. Unatoč nepravednim kolonatskim odnosima otada je ovdašnje poljodjelstvo doživljavalo određeni napredak, napose vinogradarstvo. Štoviše, poklanja se veća pozornost uzgoju krumpira, svilene bube i industrijskog bilja. To se ne može reći za ribarstvo i preradu uopće. Nešto izraženije bilo je mlinarstvo. Pristupanje izgradnji boljih prometnica uvjetovalo je bolju trgovačku povezanost Konavala s Gradom i susjednim krajevima, dok su Cavtat i Molunat pretvoreni u izvozno-uvozne luke. Nažalost, u Konavlima nije bilo većih tržišnih viškova poljodjelstva. Brodarstvo ovoga kraja tada nije postalo onako značajno kako se očekivalo, a 1890. je nabavljen prvi parobrod u Cavtatu. Zadrugarstvo se ovdje jako ukorijenilo, ali nije rezultiralo primjerenim uspjehom.

¹¹⁸ T. Ganza-Aras, »Pokušaj kapitalističke preobrazbe sela i zadružni pokret u austrijskoj Dalmaciji.«: 157.

¹¹⁹ *Il Dalmata*, Zadar, 18/6 (1883); Š. Peričić, *Gospodarska povijest Dalmacije*: 208.

Tablica 5. Popis kuća, obitelji i stanovnika preture Cavtat 1830. godine

Naselje	Kuća	Obitelji	Stanovnika
Ukupno	1.082	1.092	7.687
Cavtat	199	219	734
Obod	22	23	139
Uskoplje	19	19	182
Gabrile	24	25	165
Jasenica	14	15	83
Stravča	24	25	154
Brotnice	15	15	109
Čilipi	95	92	706
Močići	45	45	359
Ljuta	29	29	206
Lovorno	39	39	318
Dragavine	10	10	89
Kuna	12	12	117
Oprasi	12	12	80
Pridvorje	11	11	77
Nartice	13	13	81
Mihanići	6	6	62
Moljevine	5	5	64
Nosanovići	4	4	56
Drvenik	6	6	69
Prihodnja	5	5	60
Duba	24	24	141
Šilješki	6	6	58
Vlahotine	41	41	425
Popovići	37	37	326
Mrcine	52	51	407
Dunave	35	36	268
Zastolje	25	23	200
Pavlje Brdo	16	16	133
Vodovođa	30	30	248
Pločice	40	40	278
Đurinići	31	30	262
Vitaljina	33	30	302
Poljice	17	17	149
Radovčići	47	45	231
Bačev Do i Gruda	39	36	349

Izvor: *Razni spisi Namjesništva*, svež. 21, br. 12125 (DAZ).

J. Högelm ülleer: Veduta Cavtata

Tablica 6. Broj blaga u Konavlima 1842. godine (po općinama)

Općina	Konja	Mula	Magaraca	Goveda	Ovaca	Koza	Svinja
Cavtat	26	209	91	231	1.824	1.043	313
Pridvoje	64	227	50	385	1.622	1.033	758
Pločice	91	276	26	380	1.937	2.362	980

Izvor: *Spisi Predsjedništva Uprave državnih dobara za Primorje i Dalmaciju u Trstu*, svež. 1, br. 526/pr. (DAZ).

Tablica 7. Popis blaga poreznog kotara Cavtat 1900. godine

Naselje	Konja	Goveda	Ovaca	Koza	Svinja
Brotnice	6	16	52	14	13
Cavtat	9	2	10	2	15
Čilipi	20	60	380	-	192
Drvenik	2	15	39	-	35
Duba	2	42	138	187	35
Dunave	-	49	183	38	83
Gabrile	4	22	63	-	51
Đurinići	8	32	252	1	62
Gruda	41	21	188	-	95
Jasenica	3	28	56	68	21
Komaji	20	6	160	-	103
Kuna	-	36	186	275	24
Ljuta	4	35	37	-	65
Lovorno	1	50	19	-	72
Mihanići	5	27	42	-	68
Močići	15	28	272	-	95
Mrcine	14	55	195	3	98
Obod	20	32	40	5	24
Pavlje Brdo	10	17	145	-	37
Pločice	21	26	254	-	99
Poljice	1	8	129	-	38
Popovići	12	6	149	-	69
Pridvorje	7	55	13	-	88
Radovčići	13	10	183	-	97
Šilješki	4	9	56	38	12
Stravča	2	38	133	301	41
Uskoplje	4	13	124	-	52
Vitaljina	12	64	268	10	147
Vodovađa	16	46	298	24	65
Zastolje	8	26	50	-	53

Izvor: F. Ivanišević, *Statistika 1910*. Split, 1910: Prilog A.

ON THE ECONOMIC LIFE OF KONAVLE IN THE NINETEENTH CENTURY

ŠIME PERIČIĆ

Summary

It was not until the mid-nineteenth century that the economic life of Konavle (region south-east of Dubrovnik) began to gain in prominence. The construction of the irrigation and drainage system—that is, the removal of excess water, marked a turning point in Konavle's agriculture as its main sector, preventing thus frequent floods of the River Ljuta and considerable damage to the fields and vineyards. Potatoes, cereal crops, olives and silkworm became the mainstays of agriculture in this region. Road construction contributed further to a better link with Dubrovnik and the neighbouring areas. Cavtat and Molunat served as commercial ports. Since little is known about the economy of Konavle in the nineteenth century, this article aims to highlight diverse economic aspects of the Cavtat municipality with Konavle as its part, such as demographic development, farming, fishing, industry, trade and maritime activities.